

Andrzej Piotr Wiatrak

Katedra Ekonomiki i Organizacji Gospodarstw Rolniczych

Środowiskowe uwarunkowania rozwoju agroturystyki

Uwagi wstępne

Od lat sześćdziesiątych wzrasta na świecie zainteresowanie turystyką alternatywną, w tym agroturystyką. Zainteresowanie to występuje również w Polsce, a zwłaszcza ze strony rolników, którzy w warunkach obniżenia swoich dochodów poszukują możliwości ich uzupełnienia poprzez tę działalność. W związku z tym rozwijają się przedsięwzięcia agroturystyczne, w których wykorzystuje się zasoby gospodarstw rolniczych – łącznie z przestrzenią wiejską – dla przyjęcia turystów. Domeną turystyki wiejskiej jest przestrzeń, zapewniająca bliskość natury i swobodę poruszania się, ograniczająca kontakt z anonimowym tłumem i dająca możliwość osobistego kontaktu z innymi (mieszkańcami wsi i turystami), sprzyjająca uprawianiu wielu dyscyplin sportu na świeżym powietrzu itp. Ponadto tego rodzaju turystyka charakteryzuje się małą skalą występowania, co ułatwia nawiązanie wzajemnych więzi, a wraz z tym przyjazdów w przyszłości. Wymienione cechy agroturystyki są zaletami tej formy działalności, którą podkreśla wiele osób i widzi potrzebę jej kreowania. Nie negując tych opinii, trzeba również zdawać sobie sprawę z ograniczeń, które niesie ta forma działalności. Biorąc to pod uwagę, w niniejszym artykule przedstawiono środowiskowe uwarunkowania rozwijania działalności agroturystycznej i kształtowania produktu agroturystycznego.

Zagospodarowanie środowiska a rozwój agroturystyki

Agroturystyka jest to organizowanie pobytu turystów przez rodzinę rolniczą we własnym gospodarstwie rolniczym. Rozwój jej kształtują różnorodne czynniki związane ze środowiskiem (przyrodniczym i geograficznym) oraz jego zagospodarowaniem i wykorzystaniem. Wpływ ten jest natury dwustronnej, a mianowicie walory środowiska stanowią główną podstawę turystyki (cel jej

uprawiania), a jednocześnie zbyt ich wykorzystanie i degradacja powoduje obniżenie ich przydatności i mniejsze zainteresowanie ze strony turystów.

Analizując *środowisko przyrodnicze* należy wyodrębnić dwa rodzaje cech, które mają wpływ na stopień rozwoju turystyki i rekreacji [Drzewiecki 1992]:

1. **Cechy umożliwiające** uprawianie turystyki i rekreacji w regionach o skomplikowanej rzeźbie powierzchni ziemi, z niedoborem lub nadmiernym zasobem wody, z dużymi wahaniami temperatury itp., ale przy naturalnie wykształconym lub nieznacznie przekształconym środowisku przyrodniczym, braku zanieczyszczeń powietrza, mało lub wcale nie zdegradowanym systemie biotycznym organizmów żywych i przyrody nieożywionej (wody i gleby z właściwą im roślinnością i fauną, m.in. rzeki, jeziora i lasy. Uprawianie rekreacji w tych rejonach (np. w wysokich górach, na wielkich pustyniach itp.) jest możliwe, ale połączone z trudnościami, wysiłkiem i kosztami, co powoduje małą efektywność uprawiania turystyki w tych warunkach. Osobne zagadnienie stanowi dojazd do tych rejonów i koszty tego dojazdu.
2. **Cechy sprzyjające** uprawianiu turystyki i rekreacji, które obejmują: czyste powietrze, otwartą przestrzeń, brak zasadniczych przeciwwskazań klimatycznych, bogatą roślinność itp., ale w warunkach niezbyt skomplikowanej rzeźby powierzchni ziemi, zasobów wodnych i sił przyrody. Główne elementy cech umożliwiających i sprzyjających są takie same, ale granicę między nimi wyznacza możliwość ich bezpiecznego użycia i dotarcia do nich. Rozpatrując czynniki umożliwiające rozwój turystyki trzeba zaznaczyć, że w miarę rozwoju gospodarczego i osiągnięć naukowo-technicznych część tych czynników staje się czynnikami sprzyjającymi. Należy jednak postawić pytanie: czy z punktu ochrony środowiska taka działalność była właściwa?

Występowanie cech sprzyjających uprawianiu turystyki w danym rejonie oznacza, że tam wskazane jest rozwijanie turystyki. Te cechy są niezbędne dla powszechnego i bezpiecznego uprawiania turystyki i aby spełniały te warunki, powinny być również szeroko dostępne. W tym celu musi być minimum powierzchni obszaru, który tworzy przestrzeń rekreacyjną oraz umożliwia przyjazd turystów i ich pobyt. Ponadto, obszar ten musi być przygotowany, zagospodarowany turystycznie, co wymaga przygotowania komplementarnych dóbr turystycznych wraz z rozwojem całej infrastruktury turystycznej.

Cechy środowiska przyrodniczego sprzyjające rozwojowi turystyki tworzą potencjał, którego wykorzystanie zależy od przygotowania oraz jego jakości. Zagospodarowanie środowiska przyrodniczego może zarówno sprzyjać rozwojowi turystyki (rozwój infrastruktury turystycznej, zabytki kultury itp.), jak i zniechęcać do jej rozwoju, a nawet ją utrudniać (w warunkach degradacji,

zniszczenia środowiska i zanieczyszczenia powietrza). Tak więc naturalne walory turystyczne są jednym z podstawowych, ale wstępnych czynników określających rozwój turystyki. Ich wykorzystanie zależy – o czym była już mowa – od działalności człowieka, który ma wpływ na środowisko i określa jego zagospodarowanie (tj. konkretne środowisko geograficzne).

Środowisko geograficzne tworzy otaczająca ludzi przyroda wraz z wszelkimi tworamii antropologicznymi (będącymi wynikiem działalności ludzkiej, jak budynki, osiedla, drogi, sztuczne zbiorniki wodne itp.), a więc środowisko przyrodnicze wraz z tworamii pracy ludzkiej. Te naturalne i sztuczne składniki środowiska geograficznego są ze sobą związane, tworząc nierozzerwalną jego całość, którego zewnętrznym wyrazem jest *krajobraz* [Encyklopedia 1984]. Walory środowiska przyrodniczego wraz z istniejącym zagospodarowaniem określają przydatność danego rejonu (miejscowości) do uprawiania turystyki. Zagospodarowanie to weryfikuje przydatność walorów naturalnych środowiska przyrodniczego, przy czym wpływ ten jest dwubiegunowy. Z jednej strony zagospodarowanie środowiska może sprzyjać rozwojowi turystyki, jeśli w danym rejonie (miejscowości) dzięki działalności człowieka występują antropologiczne walory turystyczne, które stanowią atrakcje godne zobaczenia i przyciągają turystów. Przyciąganie to wzrasta w miarę tworzenia infrastruktury turystycznej oraz bazy umożliwiającej świadczenie usług turystycznych. Z drugiej strony zagospodarowanie środowiska może sprzyjać ograniczeniu rozwoju turystyki i rekreacji, jeśli narusza istniejący stan środowiska przyrodniczego i przyczynia się do jego degradacji. Wówczas maleje atrakcyjność danego obszaru, a wraz z tym zainteresowanie ze strony turystów (por. rys. 1).

Etapy zmian w rozwoju turystyki na obszarach wiejskich

Przygotowanie pakietu agroturystycznego opiera się na wykorzystaniu istniejących zasobów. Odbywa się to przede wszystkim przez przystosowanie istniejących zasobów mieszkalnych do przyjęcia turystów wraz z zapewnieniem podstawowych wymagań sanitarnych oraz stworzenie możliwości zakupu produktów żywnościowych oraz ich przygotowania do konsumpcji. W następnej kolejności rodziny rolnicze przyjmujące turystów zapewniają im wyżywienie (we własnym gospodarstwie lub w innym) oraz podstawowe usługi rekreacyjne. O ile pokoi gościnnych użycza większość gospodarstw rolniczych na danym terenie uczestniczących w programie turystycznym, to usługi żywieniowe, sportowe, rekreacyjne, transportowe itp. świadczą wybrane gospodarstwa, które posiadają odpowiednią bazę turystyczną, a czasem również i walory turystyczne.

Często gospodarstwa dzielą się, czym będą się zajmowały w zależności od ich predyspozycji. Działania takie są ekonomicznie uzasadnione, zwłaszcza gdy uwzględni się efekt skali działalności.

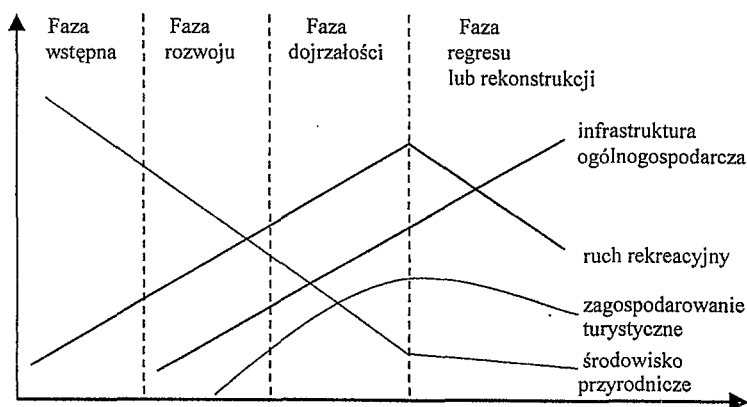
Przygotowaniu pakietu turystycznego towarzyszą zarówno zmiany gospodarcze, jak i społeczne oraz ekologiczne, które łącznie określają zmiany w istniejącej przestrzeni geograficznej oraz w postawach mieszkańców wsi (rys. 1). Biorąc pod uwagę zmiany gospodarcze i społeczne na obszarach wiejskich pod wpływem turystyki, jakość środowiska przyrodniczego oraz wielkość: ruchu turystycznego, specjalistycznego zagospodarowania turystycznego i ogólnogospodarczego zainwestowania infrastrukturalnego, można wyodrębnić następujące etapy rozwoju przestrzeni turystycznej [Drzewiecki 1992, Wiatrak 1996]:

Faza wstępna – o charakterze organizacyjnym – obejmuje planowanie rozwoju świadczenia usług turystycznych, ich zakresu i charakteru oraz przygotowanie terenów wiejskich i istniejących zabudowań do przyjęcia turystów. W tej fazie występuje jedynie środowisko przyrodnicze (naturalne walory turystyczne), czasami występują również zabytki kultury (antropologiczne walory turystyczne) i pokoje gościnne w domach mieszkańców wsi. W tej fazie kapitał finansowy jest na ogół niski i w związku z tym wydatki sprowadzają się do niezbędnych dla przyjęcia turystów.

Faza rozwoju, w czasie której następuje modernizacja, rozbudowa i przystosowanie istniejących pomieszczeń i obiektów do potrzeb turystyki oraz budowa nowych obiektów. Dla obsługi turystów prowadzone jest zagospodarowanie terenu pod kątem zaspokojenia potrzeb turystycznych, umożliwienia korzystania z istniejących walorów turystycznych i uczynienia danych terenów bardziej atrakcyjnymi. Odbywa się to stopniowo, zaczynając od prostych form udostępnienia terenu (ścieżki, szlaki, drogi turystyczne), pola biwakowe, zagospodarowanie usługowe itp., a kończąc na kompleksowych usługach turystycznych. Mieszkańcy wsi, w tym rolnicy, którzy posiadają kapitał finansowy, zaczynają inwestować (modernizacja, remont, rozbudowa lub nowa budowa) w bazę noclegową, wyposażając ją w różnego rodzaju sprzęt oraz podstawowe usługi o charakterze rekreacyjnym. W tym okresie wzrastają również potrzeby działań wspólnych, a zwłaszcza w zakresie marketingu działalności turystycznej prowadzonej na obszarach wiejskich.

Faza dojrzałości, która rozpoczyna się wraz z przygotowaniem obszarów wiejskich do świadczenia kompleksowych usług turystycznych, umożliwiającą realizację nie tylko usług turystycznych o charakterze bytowym, ale również towarzyszących usług turystycznych w szerokim asortymencie. Faza ta jest okresem najpełniejszego przygotowania produktu turystycznego na rynek, kiedy zainteresowani rozwojem usług turystycznych – oprócz rozwoju bazy noclego-

wej – wydatkują kapitały na przygotowanie pełnej oferty turystycznej, umożliwiającej realizację różnorodnych potrzeb turystycznych zarówno o charakterze podstawowym, jak i potrzeb wyższego rzędu. W tej fazie dochody osób zajmujących się turystyką są najwyższe, ale mimo to najsilniej uwidacznia się potrzeba działań wspólnych, a zwłaszcza w zakresie bazy informacyjnej i infrastruktury turystycznej.

Rysunek 1

Fazy rozwoju przestrzeni turystycznej

Źródło: M. Drzewiecki, 1992.

Faza regresu – rozpoczynająca się ze spadkiem atrakcyjności przyrodniczej obszarów wiejskich na skutek prowadzonej działalności gospodarczej, w tym i przedsięwzięć turystycznych. Podstawą wyjazdów turystycznych na wieś jest środowisko przyrodnicze i turyści, którzy – mimo istniejącego zagospodarowania turystycznego – nie decydują się na wypoczynek na wsi. Ponadto, produkt turystyczny osiąga postać dojrzałą, ale wzrost coraz większej liczby mieszkańców zajmujących się działalnością turystyczną może spowodować przeinwestowanie w tym zakresie, potanieenie usług turystycznych na skutek większej podaży niż popytu, a w następstwie spadek dochodów usługodawców. Oznaczać to może fazę regresu również ze względów ekonomicznych.

Faza rekonstrukcji, która polega na rekułtywacji obszarów wiejskich. Przejawia się to w rekułtywacji flory i fauny, odtworzeniu systemu wodnego itp. w celu przywrócenia walorów środowiska przyrodniczego i zaspokojenia potrzeb turystów w tym zakresie. Jeśli nie występują działania odtwarzające naturalne walory turystyczne na obszarach wiejskich, to regres tych obszarów pogłębia się.

W fazie regresu i rekonstrukcji osoby zajmujące się turystyką są zmuszone do wydatkowania nakładów na ulepszenie bazy turystycznej i ściśle jej powiązanie ze środowiskiem przyrodniczym albo też do ograniczenia lub zrezygnowania z tej działalności na rzecz innej. Omówione fazy zmian w wiejskiej przestrzeni rekreacyjnej oraz zagospodarowaniu turystycznym obszarów wiejskich przebiegają przy założeniu pogarszania jakości środowiska przyrodniczego w miarę rozwoju społecznego-gospodarczego i zagospodarowania turystycznego. Do tej pory obserwowano takie zależności, ale obecnie – w miarę narastania świadomości ekologicznej ludności – procesy takie powinny występować w mniejszym zakresie i wolniej.

Wpływ agroturystyki na środowisko przyrodnicze

Rozwój ruchu turystycznego stwarza, o czym była już mowa, zagrożenie dla środowiska przyrodniczego. Do najczęstszych przyczyn niszczenia środowiska należą [Pyłka-Gutowska 1998]:

- przestrzenne zagospodarowanie turystyczno-rekreacyjne obszaru i rozwój turystycznej infrastruktury, wynikający z podnoszenia standardu,
- masowa, często nieuregulowana turystyka, a zwłaszcza przekraczająca pojemność naturalną regionu,
- wędrujący z ruchem turystycznym rozwój roślinności synantropijnej, związanej z zanieczyszczeniem ściekami i nadmiernym wykorzystaniem środowiska,
- niedostateczny poziom świadomości ekologicznej społeczeństwa, zarówno turystów, jak i osób świadczących usługi turystyczne.

Szkody ekologiczne wyrządzane przez ruch turystyczny mogą mieć różny charakter, taki jak [Marks i inni 1997]:

1. Udeptywanie roślinności i gleby.
2. Eutrofizacja siedliska – powodująca wycofywanie się roślinności pierwotnej i wkraczanie innych gatunków (np. pokrzywa, łopian).
3. Pozostawianie nierozkładalnych (całkowicie lub częściowo) odpadów.
4. Wzmożony ruch pojazdów mechanicznych.
5. Zanieczyszczenia.
6. Hałas.
7. Zagrożenie pożarowe.
8. Utylizacja śmieci i ścieków.
9. Zajmowanie ziemi użytkowanej rolniczo dla rozwoju bazy turystycznej.

Wszystkie te czynniki powodują zmniejszenie przydatności naturalnych i antropologicznych walorów turystycznych. W skrajnych przypadkach walory te mogą się stać nieprzydatne, a uprawianie turystyki w tych regionach może być nawet ryzykowne dla zdrowia. Nie bez znaczenia są również walory estetyczne krajobrazu, które w znacznej mierze powinny mieć cechy ładu przestrzennego, być dostosowane do środowiska przyrodniczego, regionalnej architektury, wykorzystania istniejących zasobów wytwórczych itp. Tymczasem obserwuje się, że nowo wznoszone budynki na wsi polskiej często nie mają stylu regionalnego i są mało funkcjonalne.

Analizując przydatność obszarów wiejskich do rozwijania agroturystyki trzeba uwzględnić również aktualne zagospodarowanie, które nie zawsze sprzyja rozwojowi ruchu turystycznego. Chodzi tutaj przede wszystkim o ograniczenia stwarzane przez bardzo silne natężenie urbanizacji i uprzemysłowienia oraz gęstą sieć infrastruktury technicznej, głównie dróg, kolei i linii energetycznych, a wraz z tym przez zanieczyszczenia (obszaru, powietrza itp.), uszkodzenia lub zniszczenia powierzchniowego systemu biotycznego. Cechy te w większości występują na obszarach miejskich oraz w strefach podmiejskich, ale mogą też występować na obszarach wiejskich. Niektóre formy intensyfikacji rolnictwa i leśnictwa (jak np. chemizacja czy wytwarzanie nadmiernej ilości gnojowicy), brak kanalizacji i wysypisk śmieci na wsi, rozbudowa dróg przechodzących przez obszary wiejskie powodują, że maleje ich atrakcyjność. Wszystkie te czynniki powodują zmniejszenie przydatności naturalnych i antropologicznych walorów turystycznych. W skrajnych przypadkach walory te mogą się stać nieprzydatne, a uprawianie turystyki w tych regionach może być ryzykowne dla zdrowia [Garścia 1994].

Zajmowanie przestrzeni przez osadnictwo, działalność produkcyjno-gospodarczą oraz degradacja środowiska przyrodniczego powodują, że pojawia się bariera naturalna, wyrażająca się w niedoborze przestrzeni. Niedobór ten występuje w dwóch formach [Drzewiecki 1992]:

- brak jakichkolwiek rezerw przestrzeni, powodujący spychanie użytkowania i zagospodarowania turystycznego i rekreacyjnego na tereny pozbawione odpowiednich walorów,
- brak przestrzeni rekreacyjnej, która jest właściwa dla uprawiania turystyki.

Reasumując, zagospodarowanie środowiska zwykle sprzyja rozwojowi turystyki, zwłaszcza jeśli w danym rejonie (miejscowości) występują naturalne i antropologiczne walory turystyczne przyciągające turystów i stanowiące dla nich atrakcje godne zobaczenia. Przyciąganie to wzrasta w miarę tworzenia infrastruktury turystycznej oraz bazy umożliwiającej świadczenie usług tury-

stycznych. Wszystkie wymienione czynniki – w połączeniu z ograniczonym poziomem urbanizacji i związanym z nią niskim poziomem uprzemysłowienia oraz łącznie z niezbyt agresywnymi krajobrazowo sieciami infrastruktury (drogi, koleje, linie energetyczne) i z umiarkowanie rozwiniętą siecią osadnictwa – sprzyjają zwiększeniu przydatności rejonu (miejscowości) do uprawiania turystyki, w tym agroturystyki. Przydatność ta wzrasta, gdy zapewniają one w miarę czyste powietrze oraz pozwalają na wyeliminowanie lub ograniczenie hałasu. Należy jednak pamiętać, że zagospodarowanie środowiska może sprzyjać – o czym była już mowa – ograniczeniu rozwoju turystyki i rekreacji.

Uwagi końcowe

Aktualne zagospodarowanie obszarów wiejskich w Polsce sprzyja rozwojowi agroturystyki, gdyż w większości jakość środowiska przyrodniczego jest wysoka. Istnieją jednak tereny wiejskie zdegradowane, na których nie jest wskazane zajmowanie się turystyką. Prowadzenie działalności turystycznej w zgodzie z ekologią jest jednym z podstawowych wymogów agroturystyki i cała działalność w tym zakresie powinna być podporządkowana zasadzie „*ekologia się opłaca*”. Do najważniejszych cech ekologicznych rozwoju agroturystyki można zaliczyć [Garścia 1994, Majewski 1993]:

- ochronę środowiska przyrodniczego przez promocję takich form turystyki, które są ekonomicznie produktywne, społecznie odpowiedzialne i przyjazne dla środowiska,
- podejmowanie działalności turystycznej i rolniczej w dostosowaniu do środowiska i krajobrazu,
- rozwój produkcji żywności o podwyższonych parametrach ekologicznych,
- rozwój infrastruktury wspierającej ekologiczne wzory turystyki (transport, wytwarzanie energii, gospodarka odpadami, ściekami, wodą itp.),
- utrzymanie integralności krajobrazu, wartości kulturowych oraz atrakcyjności miejscowości i okolicy.

Literatura

- BARTKOWSKI T., 1991: *Kształtowanie i ochrona środowiska człowieka*. PWN, Warszawa.
Encyklopedia ekonomiczno-rolnicza. PWRiL, Warszawa 1984.
 DRZEWIECKI M., 1992: *Wiejska przestrzeń rekreacyjna*. Instytut Turystyki, Warszawa.
 GARŚCIA E., 1994: Ekoturystyka. *Aura* nr 11.

- JĘDRZEJCZYK J., 1995: *Ekologiczne uwarunkowania i funkcje turystyki*. Wyd. Śląsk, Katowice.
- MAJEWSKI J., 1993: Źródła i warunki turystyki wiejskiej jako formy turystyki alternatywnej. *Zeszyty Naukowe AR*, Poznań.
- MARKS M., MĘYNARCZYK K., MARKS E., 1997: Agroturystyka na Warmii i Mazurach – szanse, możliwości i zagrożenia. [w:] *Kształtowanie produktu turystycznego polskiej wsi*. CDiEwR, Kraków.
- PYŁKA-GUTOWSKA E., 1998: *Ekologia z ochroną środowiska*. Wyd. Oświata, Warszawa.
- WIATRAC A.P., 1996: Wpływ agroturystyki na zagospodarowanie obszarów wiejskich. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej* nr 1.

Environmental Determinants of Agritourism Development

Abstract

Agritourism covers all activities of farm family that resulting in hosting tourists in its agricultural household. Development of tourist services provided by farm families depends on many factors connected with the nature of the environment (both with wildlife and geographical conditions) and with management and exploration of the environment.

The importance of environment to tourism development has two aspects, which directly or indirectly, have a bearing on it. Firstly, valuable landscape features constitute the base for tourism development and the main aim of tourism practices. On the other hand, the varied aspects of environment protection must be recognised, together with the expectations of todays society and environmental requirements – the intensification and degradation of the environment lower its values and could lead to decreasing demand for leisure.

To give further stimulation to tourism within the rural areas very important investment in tourist infrastructure will have to made to support pro-ecological patterns of tourism and to ensure integrity of landscape, cultural values and attractiveness of tourism resorts and their surroundings.

The promotion of pro-ecological activity that meets the environment requirements determines agritourism development what author stresses in this paper.